

HAL
open science

Ὁ σύγχρονος τυπογράφος
Yannis Haralambous

► **To cite this version:**

| Yannis Haralambous. Ὁ σύγχρονος τυπογράφος. ΗΥΦΕΝ, 1999, 2, pp.1-25. <hal-02101617>

HAL Id: hal-02101617

<https://hal.science/hal-02101617>

Submitted on 16 Apr 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

‘Ο σύγχρονος τυπογράφος

Γιάννης Χαραλάμπους

Στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ ΗΥΦΕΝ ἕνας συνάδελφος ἀρθρογράφος ἀναφέρεται στὴν καταστροφικὴ κατάσταση τῆς τυπογραφίας στὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Η/Υ στὴ διαδικασία παραγωγῆς τοῦ βιβλίου καὶ παρουσιάζει τὴν σωστὴ χρῆση ἑνὸς προγράμματος σελιδοποίησης σὰν τὸ Quark XPress ὡς πιθανὴ λύση τοῦ προβλήματος.

Δυστυχῶς τὸ πρόβλημα εἶναι πιὸ βαθύ, καὶ φυσικὰ δὲν περιορίζεται στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀλλὰ ἂς κάνουμε μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ. Πρὶν τὴν ἐμφάνιση τοῦ Η/Υ ὑπῆρχαν δύο ξεχωριστὰ καὶ πολὺ διαφορετικὰ ἐπαγγέλματα, αὐτὸ τοῦ/τῆς δακτυλογράφου καὶ αὐτὸ τοῦ τυπογράφου. Σκοπὸς τῆς δακτυλογραφίας ἦταν ἡ ἀποτύπωση κειμένων σὲ χαρτί, καθαρὰ, εὐανάγνωστα, καὶ σχετικὰ γρήγορα· σκοπὸς τῆς τυπογραφίας ἦταν ἡ δημιουργία βιβλίων καὶ ἄλλων ἐντύπων, σὲ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀλλὰ καὶ καλύτερη ποιότητα ἀπ’ ὅ,τι ἡ δακτυλογραφία.

Ὁ Η/Υ ἤρθε πρῶτα ἀπ’ ὅλα νὰ ἀντικαταστήσει τὴ γραφομηχανή. Λογισμικὰ ὅπως τὸ Microsoft Word ἐπέτρεψαν στὴν κάθε γραμματέα νὰ ἀποθηκεύει τὰ κείμενά της, νὰ τὰ διορθώνει καὶ νὰ τὰ ξανατυπώνει κατὰ βούλησιν, νὰ τὰ ἀρχειοθετεῖ κλπ. Αὐτὸ τὸ σύστημα εἶχε τόσο πολλὴ ἐπιτυχία πού σήμερα δὲν νοεῖται γραμματέας πού νὰ μὴν ξέρει νὰ χειρίζεται τὸ Word. Δυστυχῶς ὅμως, οἱ αὐξημένες δυνατότητες τοῦ λογισμικοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων του ἔδωσαν τὴν ἐντύπωση στὸν κόσμο ὅτι μπορεῖ μόνος του, ὡς διὰ μαγείας, νὰ κάνει τὴ δουλειὰ τοῦ τυπογράφου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κανένα εὐρέως ἐμπορικὸ πρόγραμμα δὲν φτιάχθηκε γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἐπαγγελματία τυπογράφο. Προγράμματα σὰν τὸ Quark XPress ἢ τὸ Adobe Pagemaker μποροῦν νὰ φανοῦν χρήσιμα στὴ σελιδοποίηση μοντέρνων περιοδικῶν ἢ ἐφημερίδων, ἀλλὰ μὲ δυσκολία μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἀνάγκες τοῦ πραγματικοῦ βιβλίου.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως ἀποσιωποῦνται: τὸ ἐμπορικὸ συμφέρον τῶν ἐκάστοτε Microsoft, Apple, Adobe, Quark, κλπ. τὸ ἐπιβάλλει. Καὶ ἔτσι καθημερινὰ γύρω μας γεννιοῦνται τυπογραφικὰ τέρατα καὶ σβήνει σιγά-σιγά ἡ εἰκόνα τοῦ ποιοτικοῦ βιβλίου πού ὑπῆρχε ἀκόμα πρὶν 10-20 χρόνια. Τὰ δὲ λογισμικὰ αὐτῶν τῶν ἐταιρειῶν παγιδεύουν τοὺς χρήστες σ’ ἕνα φαῦλο κύκλο ἐξάρτησης: μετὰ ἀπὸ τὰ ποσὰ πού ξόδεψε κανεὶς γιὰ νὰ τὰ ἀποκτήσει, καὶ τὴν φαιὰ οὐσία πού κατανάλωσε γιὰ νὰ τὰ μάθει, ἀρχίζει καὶ πιστεύει ὅτι μὲ αὐτὰ μπορεῖ νὰ κάνει τὰ πάντα καὶ κλείνεται μέσα στὰ στενὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων τους· καὶ γι’ αὐτοὺς πού μένουν λίγο πιὸ νηφάλιοι καὶ ἀναγκαστικὰ νοιώθουν ἀνικανοποίητοι, ὑπάρχει πάντα ἡ ἐλπίδα ὅτι οἱ κάποιοι ἐλλείψεις θὰ διορθωθοῦν στὴν... ἐπόμενη ἐκδοση.

Πῶς νὰ ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὰ νύχια αὐτῶν τῶν πολυεθνικῶν; Εὐτυχῶς, ἡ λύση ὑπάρχει, καὶ μάλιστα ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια. Ἄς μὴν ὑποτιμᾶμε τὴν ἀνεξαρτησία καὶ δημιουργικότητα τοῦ ἀτόμου· δὲν

1. Τὸ σύστημα ποὺ χρησιμοποιοῦ καὶ πάνω στὸ ὅποιο ἀναφέρομαι σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο.

εἶναι λίγοι αὐτοὶ ποὺ ἀντιστάθηκαν στοὺς ἐμπορικοὺς κολοσσούς, δουλεύοντας σκληρὰ γιὰ νὰ φτιάξουν δικά τους προγράμματα, καὶ μετὰ τὰ χάρισαν στὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ «κοινόχρηστα» (public domain) λειτουργικὰ συστήματα καὶ προγράμματα εἶναι συχνὰ πολὺ καλύτερα τῶν ἀντιστοίχων ἐμπορικῶν. Αὐτὸ συνέβη καὶ στὴν τυπογραφία: ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀσχολήθηκε ἐρευνητικὰ μὲ τὴν τυπογραφία, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους πληροφορικοὺς τοῦ αἰῶνα μας, ὁ Ντόναλντ Κνούθ τοῦ πανεπιστημίου Στάνφορντ τῆς Καλιφόρνιας, ἐφτιαξε τὸ πρόγραμμα \TeX , ποὺ ὑπῆρξε σταθμὸς τῆς ψηφιακῆς τυπογραφίας. Σήμερα, συστήματα ποὺ βασίζονται πάνω στὸ \TeX , ὅπως τὸ Ω μέγα¹, ἐπιτρέπουν μιὰ τυπογραφία ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ποὺ τηρεῖ ὅλους τοὺς παρδοσιακοὺς κανόνες. Καὶ τὰ συστήματα αὐτὰ εἶναι ἐντελῶς δωρεάν!

Καὶ γιὰ τὴν τότε δὲν ἀφήνει ὅλος ὁ κόσμος τὰ ἐμπορικὰ λογισμικὰ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ Ω μέγα καὶ τὰ ἄλλα κοινόχρηστα συστήματα; Γιὰ τὸν ἀπλοῦστατο λόγο ὅτι μπορεῖ μὲν αὐτὰ νὰ εἶναι δωρεάν, ἀλλὰ χρειάζονται μιὰ ἄλλου εἶδους ἐπένδυση: τὴν ἐκμάθησή τους. Γιὰ ἓνα τέτοιο σύστημα, κάθε βιβλίο ποὺ θέλουμε νὰ τυπώσουμε γίνεται καὶ ἀπὸ ἓνα πρόγραμμα, γραμμμένο σὲ μιὰ ἐξειδικευμένη γλῶσσα προγραμματισμοῦ. Γιὰ νὰ ἐπιλύσῃ κανεὶς ὅλα τὰ τυπογραφικὰ προβλήματα ποὺ μπορεῖ νὰ τοῦ παρουσιασθοῦν πρέπει νὰ ξέρεῖ καλὰ αὐτὴ τὴν γλῶσσα προγραμματισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα συναφῆ πράγματα: τίς ἐσωτερικὲς δομὲς τῶν ἀρχαίων ποὺ παράγονται ἢ χρησιμοποιοῦνται, τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν γραμματοσειρῶν (PostScript τύπου 1 ἢ ἄλλων τύπων), τὴν δομὴ τῶν ἀλγορίθμων αὐτόματου συλλαδισμοῦ, κάποιες ἄλλες βοηθητικὲς γλῶσσες προγραμματισμοῦ, ὅπως τὴν Perl ἢ τὴν Tk, ποὺ θὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ αὐτοματοποιήσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐργαλεῖα, κάποια συστήματα λεξικολογικῆς καὶ συντακτικῆς ἀνάλυσης, ὅπως τὸ Lex καὶ τὸ Yacc, ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ φτιάξῃ ὀρισμένα φίλτρα, κ.ἄ.π. Ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦν τὴν ἐπεξεργασία ποὺ θὰ ὀδηγήσῃ στὸ τύπωμα· παράλληλα πρέπει νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τίς προδιαγραφὰς δόμησης κειμένων, ὅπως οἱ SGML/DSSSL ἢ XML/XSL, ποὺ χρησιμεύουν στὴν ἀποθήκευση καὶ μεταφορὰ τους σὲ ἄλλα συστήματα, τίς τεχνολογίες ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν διανομὴ τους μὲσω CD-ROM ἢ δικτύου, ὅπως τὸ Acrobat, κ.ἄ.π.

Πρὸς τί ὅλα αὐτὰ; Θέλω νὰ καταλήξω στὸ ὅτι, τελικὰ, ἴσως σήμερα τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τυπογράφου νὰ χρειάζεται αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν γνωστικὴ ἐπένδυση καὶ ὄχι μιὰ τυφλὴ ἐξάρτηση ἀπὸ ὀρισμένους μεγαλεμπόρους προγραμματῶν. Νὰ ὑπάρχει δηλαδὴ μιὰ εἰδικότητα τυπογράφων ποὺ νὰ εἶναι γνωστές μιᾶς καινούργιας ἐπιστήμης, τῆς «ψηφιακῆς τυπογραφίας» (digital typography), ὅπως ὀνομάζεται στὸ ἐξωτερικό.

Οἱ παλαιοὶ τυπογράφοι τὸ ἔθεταν ζήτημα τιμῆς νὰ μὴν σταματοῦν μπροστὰ σὲ κανένα ἐμπόδιο. Φαντάζεσθε μήπως πόση δουλειὰ ἦταν γιὰ ἓναν τυπογράφο τοῦ 16^{ου} αἰῶνα ἢ στοιχειοθεσία μιᾶς σελίδας μὲ τὰ «Ἑλληνικὰ τοῦ Βασιλέως» τοῦ Γκάραμοντ; Καὶ ὅμως βιβλία καὶ βιβλία τυπώθηκαν ἔτσι.

Γι' αὐτὸ δὲν θᾶπρεπε καὶ ἐμεῖς σήμερα νὰ ἐπαναπαυόμασθε στὴν χρῆση ἑνὸς λογισμικοῦ (ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ εἶναι τὸ Quark XPress),

ἀλλὰ νὰ ἐξερευνήσουμε αὐτὸ τὸ καινούργιο ἐργαλεῖο, τὸν H/Y, μέχρι τὰ ὅρια του· γιὰ κάθε πρόβλημα ποὺ παρουσιάζεται νὰ ἐφευρίσκουμε καινούργιες αὐθεντικὲς μεθόδους ἐπίλυσής του, κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε κάθε μέρος τῆς παράδοσης αὐτῆς τῆς τέχνης νὰ μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ, καὶ ἡ τυπογραφία, σὰν τέχνη, νὰ μπορέσει νὰ προχωρήσει. Γιατί, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ὁ H/Y δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀκόμα ἐργαλεῖο μέσα στὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν τυπογραφικῶν ἐργαλείων, ποὺ δὲν ἔχει λόγο ὑπαρξῆς ἂν δὲν εἶναι καλύτερο καὶ ἀποδοτικότερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ ἀναπτύξω τὶς προσωπικὲς μου μεθόδους προσέγγισης τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας, περιγράφοντας τὰ ἐργαλεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦ καὶ τὰ διάφορα προβλήματα ποὺ χρειάσθηκε νὰ ἐπιλύσω.

ὁ H/Y, τὸ Ὠμέγα καὶ τὸ βιβλίο

Γιὰ νὰ γίνῃ ἐπεξεργασία μέσῳ H/Y ἑνὸς βιβλίου (ἢ τέλος πάντων ἑνὸς κειμένου, τοῦ ὁποίου θέλουμε νὰ φροντίσουμε τὴν τυπογραφία) πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ εἰσαχθοῦν τὰ δεδομένα, δηλαδὴ κάποιος νὰ «χτυπήσει τὸ κείμενο». Αὐτὸς ὁ κάποιος ἀναγκαστικὰ παίξει τὸν ρόλο τοῦ δακτυλογράφου, ἀφοῦ ἐκεῖνη τὴν ὥρα δακτυλογραφεῖ τὸ χειρόγραφο ποὺ τοῦ παρέδωσε ὁ συγγραφέας. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ χειρόγραφο ἐκτὸς ἀπὸ κείμενο περιέχει καὶ κάποιες ἄλλες πληροφορίες, π.χ. κάποιες φράσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ὑπογραμμισμένες. Θὰ τὶς ὑπογραμμίσουμε καὶ στὸ βιβλίο; Θεὸς φυλάξοι! Σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς καλῆς τυπογραφίας καὶ βάσει τῶν προδιαγραφῶν τοῦ ἐκδότη, αὐτὲς οἱ φράσεις θὰ τυπωθοῦν μὲ πλάγια γράμματα, ἢ μὲ διαστημάτωση, ἢ μὲ μαῦρα, ἢ μὲ κάποια ἄλλη μέθοδο ἀναπαράστασης τῆς ἔμφασης...

Ὁ ἐκδότης λοιπὸν ἀποφασίζει πῶς θὰ ἐρμηνευθοῦν τυπογραφικὰ οἱ ὑπογραμμισμένες φράσεις τοῦ χειρογράφου. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀπόφαση μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ ἀνὰ πᾶσα στιγμή, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δακτυλογράφησης, ἢ μετὰ· τί πρέπει νὰ κάνει σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ δακτυλογράφος; Ἡ λύση ποὺ δίνουμε εἶναι ἡ ἑξῆς: ὁ δακτυλογράφος θὰ εἰσαγάγῃ στὸ κείμενο ποὺ δακτυλογραφεῖ κάποια «σημάδια²» ποὺ θὰ ὀριοθετοῦν τὶς ὑπογραμμισμένες φράσεις. Ἀργότερα, τὸ πρόγραμμα θὰ ἐρμηνεύσει αὐτὰ τὰ σημάδια σὰν ἐντολὲς προγράμματος· καὶ τὴν ἐνέργεια αὐτῶν τῶν ἐντολῶν θὰ τὴν καθορίσει, μέσῳ προδιαγραφῶν, ὁ ἐκδότης ἢ ὁ ἐπιμελητῆς ἢ ὁποῖος τέλος πάντων ἔχει τὴν εὐθύνῃ τῆς τελικῆς μορφῆς τοῦ βιβλίου.

Ἔτσι ξεχωρίζουμε τὴν πληροφορία «φράση ὑπογραμμισμένη στὸ χειρόγραφο» ἀπὸ τὴν πληροφορία «φράση στοιχειοθετημένη μὲ πλάγιους χαρακτήρες στὸ βιβλίο», οἱ ὁποῖες κατὰ κάποιο τρόπο εἶναι ἡ εἴσοδος (ἀφοῦ ἀφορᾷ τὸ χειρόγραφο) καὶ ἡ ἔξοδος (ἀφοῦ πρόκειται πιά γιὰ τὸ τύπωμα) αὐτῆς τῆς διαδικασίας.

Βλέπουμε, λοιπὸν, ὅτι τὸ βιβλίο περνώντας μέσα ἀπὸ τὸν H/Y σιγά-σιγά ἐμπλουτίζεται. Ὄταν δακτυλογραφεῖται προστίθενται κάποιες ἐντολές. Αὐτὲς οἱ ἐντολές ἀντιστοιχοῦν στὶς πληροφορίες ποὺ βρῆκε ὁ δακτυλογράφος μέσα στὸ χειρόγραφο τοῦ συγγραφέα (καὶ συχνὰ καὶ κάποιες παραπάνω πληροφορίες, ποὺ πρόσθεσε ἀπὸ δική του

2. Τὰ σημάδια αὐτὰ εἶναι μέρος τοῦ συστήματος δόμησης κειμένων SGML, ἀλλὰ αὐτὸ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. Γι' αὐτό, στὴ συνέχεια, λέγοντας «ἐντολές» θὰ ἐννοῶ στὴν πραγματικότητα ἄλλοτε ὀριοθετές ἢ στοιχεῖα ἢ ὀντότητες SGML, ἄλλοτε μακρο-ἐντολές TeX/Ὠμέγα, καὶ ἄλλοτε ὑποδιαδικασίες PostScript. Ἄς μοῦ συγχωρήσουν οἱ συνάδελφοι πληροφορικοὶ αὐτὴ τὴν ὀρολογικὴ ἀθαιρεσία.

πειρα). Σε δεύτερη φάση, τὸ ἤδη ἐμπλουτισμένο κείμενο διαβάζεται ἀπὸ τὸ πρόγραμμα (τὸ Ὠμέγα στὴν προκειμένη περίπτωση), τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύει τὶς ἐντολὲς σύμφωνα μὲ προδιαγραφὲς ποὺ τοῦ ἔχουν δοθεῖ, καὶ τὶς ἐκτελεῖ στοιχειοθετώντας καὶ σελιδοποιώντας τὸ κείμενο.

Ὁ τυπογράφος βλέπει στὴν ὀθόνη τοῦ Η/Γ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς στοιχειοθεσίας καὶ σελιδοποίησης, καὶ ἂν κάτι δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ, ἐπεμβαίνει εἴτε στὸ ἐμπλουτισμένο κείμενο (ἀλλάζοντας τὶς ἐντολὲς) εἴτε στὶς προδιαγραφὲς (ἂν τὸ πρόβλημα εἶναι πιὸ γενικό).

Γιὰ παράδειγμα, στὴν εἰκόνα ?? βλέπουμε τὸ κείμενο ποὺ χτυπήθηκε γιὰ τὴν στοιχειοθεσία τοῦ κειμένου τῆς εἰκόνας ?? (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Σύστημα ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, Ἀθήνα 1885, τόμος γ', σελ. 212). Συγκρίνοντας τὸ ἐμπλουτισμένο κείμενο (πάνω) μὲ τὸ ἀποτέλεσμα κατόπιν ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὸ Ὠμέγα (κάτω), βλέπουμε τί γίνεται αὐτόματα καὶ τί κατόπιν ἐντολῆς: οἱ ἐντολὲς εἶναι γραμμένες σὲ κεφαλαῖα ἀγγλικά καὶ περικλείονται ἀνάμεσα στὰ ζεύγη συμβόλων < ἦ </ καὶ >.

Βλέπουμε π.χ. ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς παραγράφου (δηλαδὴ τὸ «133.») ὑπολογίζεται καὶ στοιχειοθετεῖται αὐτόματα ἀπὸ τὸ πρόγραμμα, ὅπως καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν ὑποσημειώσεων. Οἱ ὑποσημειώσεις εἶναι γραμμένες μέσα στὸ κείμενο, στὸ σημεῖο ποὺ βρίσκεται ὁ ἀριθμὸς ἀναφορᾶς τους. Οἱ λέξεις ποὺ περικλείονται ἀνάμεσα στὶς ἐντολὲς καὶ (ἀπὸ τὴν λέξη «ἐμφαση») στοιχειοθετοῦνται, στὴν προκειμένη περίπτωση, μὲ πλάγιους χαρακτῆρες. Ὁ ἀριθμὸς ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὶς ἐντολὲς <GRNUM> καὶ </GRNUM> στοιχειοθετεῖται σύμφωνα μὲ τὸ ἑλληνικὸ σύστημα ἀρίθμησης (καὶ φυσικά, κάνοντας μιὰ μικρὴ ἀλλαγὴ στὶς προδιαγραφὲς, μποροῦμε νὰ ἀλλάξουμε σύστημα ἀρίθμησης γιὰ ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ βιβλίου ποὺ ἔχουν «σημαδευτεῖ» μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο).

Ἄς προσέξουμε τώρα τὰ δύο βῆτα τῆς λέξης «βλάβη»: τὸ πρῶτο εἶναι ἀρχικὸ βῆτα, τὸ δεύτερο μεσαῖο/τελικό. Καμιὰ ἐντολὴ δὲν δίνει αὐτὴ τὴν συγκεκριμένη πληροφορία. Ἐπιπλέον, τὰ εἰσαγωγικά ἐπαναλαμβάνονται στὴν ἀρχὴ κάθε ἀράδας, ἐξ αἰτίας ἐνὸς τυπογραφικοῦ κανόνα πολὺ διαδεδομένου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ: τὸ πρόγραμμα τηρεῖ αὐτὸν τὸν κανόνα αὐτόματα, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἐπιβάλλουμε στὶς προδιαγραφές.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἄλλες λειτουργίες ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐντολὲς ποὺ πρέπει νὰ γράψει ὁ χειριστῆς, καὶ ἄλλες εἶναι μέρος τῶν προδιαγραφῶν ποὺ ἐκτελοῦνται αὐτόματα ἀπὸ τὸ πρόγραμμα. Αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς εἶναι ἐντελῶς σύμφωνος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ τυπογράφου: ὁ συγγραφέας πρέπει νὰ πληροφορήσει τὸν τυπογράφο (τὸν Κορομηλᾶ, στὴν περίπτωση τοῦ ἀποσπάσματος τῆς εἰκόνας ??) ποιὲς εἶναι οἱ ὑποσημειώσεις καὶ ποιὲς λέξεις πρέπει νὰ δοθοῦν μὲ πιὸ πολλὴ ἐμφαση. Ἀλλὰ κανένας συγγραφέας δὲν θὰ πεῖ ποτὲ στὸν Κορομηλᾶ ὅτι θέλει δύο εἰδῶν βῆτα ἢ ὅτι τὰ εἰσαγωγικά πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνονται σὲ κάθε ἀρχὴ ἀράδας: αὐτὰ εἶναι μέρος τῆς τέχνης του καὶ τὴν ξέρει καλύτερα ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον.

Τὸ σύστημά μας, λοιπὸν, εἶναι ἓνα μοντέλο παραδοσιακῶν διαδικασιῶν: ὁ χειριστῆς δακτυλογραφεῖ ἓνα κείμενο· εἴτε ταυτόχρονα εἴτε

<SECTION>Κατὰ τὸν αὐτὸν Κίγκιον νόμον, ἀπηγορεύθη δωρεὰ πρὸς συνηγόρους δι' ἀμοιβὴν ὑπερασπίσεως<FOOTNOTE>Tacit ann. XI, 5. Livius XXXIV, 4.</FOOTNOTE>. Ἐνῶ ὁ Αὔγουστος ἐπέβαλε ποινὴν κατὰ τοῦ παραβάτου, ὁ Κλαύδιος ἐπέτρεψε τὴν ἀμοιβὴν μέχρις 100 νομισμάτων<FOOTNOTE>Λέων Κάσ. <GRNUM>24</GRNUM>, 18. Tacit XI, 6, 7.</FOOTNOTE>. Ἐπί τινα χρόνον ἀπηγορεύετο ἡ προπληρωμὴ τοῦ ποσοῦ τούτου, διδομένου μετὰ τὸ πέρας τῆς δίκης ὡς νικητικὸν (palmarium), ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀπαγόρευσις δὲν ἐτηρήθη<FOOTNOTE>Tacit XIII, 5, 42. Suet. Nero, 17. Plinius V 21, L 1.</FOOTNOTE>. Κατὰ τὸν ἡμέτερον Ὁργ. τῶν δικαστηρίων Ἄρ. <GRNUM>145</GRNUM>: «Οἱ δικηγόροι δὲν δύνανται νὰ συμφωνῶσι πρὸς βλάβην τῶν διαδίκων περὶ ἀντιμισθίας δοτέας αὐτοῖς ἐκτὸς τοῦ νομίμου τέλους ἢ δικαιώματος. Τοιαύτη συμφωνία εἶναι ἄκυρος· τὸ ληφθὲν ἐπιστρέφεται μετὰ τοῦ τόκου καὶ ὁ παραβάτης δικηγόρος παύεται πρὸς καιρὸν. Μὲ παρομοίαν ποινὴν τιμωροῦνται καὶ ὅσοι πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς συζητήσεως ἠνάγκασαν τὸν πελάτην τῶν νὰ δώσῃ ἢ νὰ ὑποσχεθῇ ἀντιμισθίαν.» Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται περὶ Κλητήρων ἐν Ἄρ. <GRNUM>165</GRNUM>.</SECTION>

Εἰκόνα 1: Ἐμπλουτισμένο κείμενο, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία.

133. Κατὰ τὸν αὐτὸν Κίγκιον νόμον, ἀπηγορεύθη δωρεὰ πρὸς συνηγόρους δι' ἀμοιβὴν ὑπερασπίσεως¹. Ἐνῶ ὁ Αὔγουστος ἐπέβαλε ποινὴν κατὰ τοῦ παραβάτου, ὁ Κλαύδιος ἐπέτρεψε τὴν ἀμοιβὴν μέχρις 100 νομισμάτων². Ἐπί τινα χρόνον ἀπηγορεύετο ἡ προπληρωμὴ τοῦ ποσοῦ τούτου, διδομένου μετὰ τὸ πέρας τῆς δίκης ὡς νικητικὸν (palmarium), ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀπαγόρευσις δὲν ἐτηρήθη³.

Κατὰ τὸν ἡμέτερον Ὁργ. τῶν δικαστηρίων Ἄρ. ρμῆ': « Οἱ
» δικηγόροι δὲν δύνανται νὰ συμφωνῶσι πρὸς βλάβην τῶν
» διαδίκων περὶ ἀντιμισθίας δοτέας αὐτοῖς ἐκτὸς τοῦ νομίμου
» τέλους ἢ δικαιώματος. Τοιαύτη συμφωνία εἶναι ἄκυρος· τὸ
» ληφθὲν ἐπιστρέφεται μετὰ τοῦ τόκου καὶ ὁ παραβάτης δι-
» κηγόρος παύεται πρὸς καιρὸν. Μὲ παρομοίαν ποινὴν τιμω-
» ροῦνται καὶ ὅσοι πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς συζητήσεως
» ἠνάγκασαν τὸν πελάτην τῶν νὰ δώσῃ ἢ νὰ ὑποσχεθῇ ἀν-
» τιμισθίαν. » Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται περὶ Κλητήρων ἐν
Ἄρ. ρξῆ'.

¹Tacit ann. XI, 5. Livius XXXIV, 4.

²Λέων Κάσ. κδ', 18. Tacit XI, 6, 7.

³Tacit XIII, 5, 42. Suet. Nero, 17. Plinius V 21, L 1.

Εἰκόνα 2: Ἀποτέλεσμα ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ Ὠμέγα.

σὲ δεύτερο στάδιο, ὁ ἐπιμελητὴς προσθέτει κάποιες ἐντολὲς στὸ κείμενο καὶ τὸ ἐμπλουτίζει· ὁ ἐκδότης καθορίζει τὶς προδιαγραφές· τὸ πρόγραμμα (στὴ θέση τοῦ τυπογράφου) ἀφοῦ διαβάσει τὸ κείμενο, τὶς ἐντολὲς καὶ τὶς προδιαγραφές, στοιχειοθετεῖ καὶ σελιδοποιεῖ.

Τὸ ἂν θὰ μπορέσουν νὰ τηρηθοῦν οἱ τυπογραφικοὶ κανόνες συχνὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σωστὴ ἐπιλογή τῶν κανόνων ἐμπλουτισμοῦ καὶ τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τους. Τίθεται τὸ ἐρώτημα: ποιὲς εἶναι ἀκριβῶς οἱ πληροφορίες πού χρειάζεται τὸ πρόγραμμα γιὰ νὰ στοιχειοθετήσῃ σωστὰ τὸ κείμενο; Συχνὰ οἱ πληροφορίες τοῦ τύπου «ἐμφατικὸς λόγος» ἢ «ἀρχὴ κεφαλαίου» δὲν εἶναι ἀρκετὲς. Ἄς πάρομε ἄλλο ἓνα παράδειγμα· στοὺς παρακάτω στίχους τοῦ Κάλβου :

Ἄνεδα τὴν Ἄράβιον,
Ἰθωμανέ, φοράδα·
τὴν φυγὴν κατεγρήμνισον·
Ἑλληνικὰ θηρία
σὲ κατατρέχουν.

βλέπουμε ὅτι τὰ πνεύματα τῶν λέξεων «Ἰθωμανέ» καὶ «Ἑλληνικὰ» εἶναι στὸ περιθώριο, ἐνῶ ἡ ἀριστερὴ εὐθυγράμμιση ἔχει γίνῃ με βᾶση τὸ ἴδιο τὸ γράμμα. Αὐτὸς ὁ κλασσικὸς τυπογραφικὸς κανόνας ἐφαρμόζεται στὴν ποίηση μόνο καὶ ὄχι στὸν πεζὸ λόγο. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι πρέπει, ἀναγκαστικά, ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ κειμένου νὰ συμπεριλαμβάνει καὶ τὸ διαχωρισμὸ «πεζὸς λόγος/ποίηση», ἔτσι ὥστε τὸ πρόγραμμα νὰ ξέρει σὲ ποιὸ σημεῖο νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὸν τὸν κανόνα. Ὁ ἐμπλουτισμὸς, δηλαδή, φτάνει σὲ ἐπίπεδα δομικῆς ἀνάλυσις τοῦ κειμένου, ἀφήνοντας στὸν ἐκδότη κάθε ἐλευθερία γιὰ τὸ ἂν, καὶ πῶς, θὰ ἀναπαραστήσῃ τυπογραφικὰ κάθε δομικὸ μέρος τοῦ βιβλίου.

Τώρα πού εἶδαμε πάνω-κάτω τι εἶναι τὸ Ἰμέγα καὶ με ποιὸ τρόπο λειτουργεῖ, θὰ περάσουμε σὲ ὀρισμένα πρακτικὰ προβλήματα πού χρειάσθηκε νὰ ἐπιλύσω, σχετικὰ με τὴν τυπογραφία τῶν Ἑλληνικῶν.

οἱ χαρακτῆρες

Μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἔζησα μιὰ ὀδύσσεια ψάχνοντας γιὰ τὴν τέλεια ἑλληνικὴ γραμματοσειρὰ (σχεδιάζοντας ταυτόχρονα μερικὲς πού κυκλοφοροῦν ἀκόμη σὲ κάποιες μηχανὲς τοῦ Διαδικτύου...). Μετὰ ἀπὸ χρόνια ἀναζήτησις κατέληξα στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ μόνες σήμερα ἐμπορικὰ διαθέσιμες γραμματοσειρὲς πού νὰ ἐνδείκνυνται γιὰ σοβαρὴ ἐπαγγελματικὴ χρῆσις εἶναι αὐτὲς τῆς γηραιᾶς κυρίας Monotype: τὰ Ἄπλᾶ 90, 91, 92, ἢ Porson, ἢ Greek Sans Serif 486, τὰ New Hellenic (ἀττικὰ), τὰ Times New Roman³, βλέπε εἰκ. ??). Κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς γραμματοσειρὲς εἶναι ἓνα ἔργο τέχνης· χῶρια ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μεγαλώσαμε με αὐτὲς καὶ τὸ μάτι μας τὶς ἔχει συνηθίσει.

Ἄλλὰ δὲν φτάνει νὰ ἀγοράσει κανεὶς τὶς γραμματοσειρὲς γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὶς χρησιμοποιήσῃ ἀμέσως⁴. Χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ δουλειά.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅσο ἀπίστευτο κι ἂν φαίνεται, οἱ γραμματοσειρὲς αὐτὲς δὲν εἶχαν καθόλου ρυθμίσεις ἀποστάσεων μεταξὺ τῶν γραμμάτων (kerning pairs). Ἐπρεπε, λοιπὸν, νὰ περάσουν πρῶτα ἀπὸ ὅλες τὶς

3. Τὰ γνήσια, καὶ ὄχι ἡ ἀπομίμησή τους, πού ἔκανε ἡ ἴδια ἡ Monotype γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς Microsoft, βλέπε εἰκ. ??.

4. Ἡ τυπογραφία, δόξα τῷ Θεῷ, δὲν εἶναι plug-and-play, ὅπως τὴν παρουσιάζουν οἱ πολυεθνικὲς πού λέγαμε...

Monotype Greek 90, 91, 92

**Ὅποιος βιάζεται σκοντάφτει.
Τὸ γοργὸν καὶ χάριν ἔχει.
Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ.**

Monotype New Hellenic (ἀττικά)

Κέλομαί σε Γογγύλα, πέφανθι λάβοισα μάνδυν.

Monotype Porson

Δαρείου καὶ Παρυσάτιδος γίνονται παῖδες δύο.

Monotype Greek Sans Serif 486

Τὸν νυμφῶνά Σου βλέπω, Σωτήρ μου, κεκοσμημένον.

Monotype Greek Times New Roman

**Ἐποταχτήκαμε καὶ βρήκαμε τὴ στάχτη.
Ὅταν ἄρχισα νὰ μεγαλώνω μὲ βασάνιζαν τὰ δέντρα.
Γιὰ ἓνα πουκάμισο ἀδειανὸ γιὰ μιὰν Ἑλένη.
Ὅπου καὶ νὰ ταξιδέψω ἢ Ἑλλάδα μὲ πληγώνει.**

Εἰκόνα 3: Δείγματα τῶν σημαντικότερων γραμματοσειρῶν τῆς Monotype.

γνωστὲς διαδικασίες καὶ τὰ γνωστὰ τέστ, ὥστε νὰ μποῦν τὰ γράμματα σὲ σωστὴ ἀπόσταση μεταξύ τους.

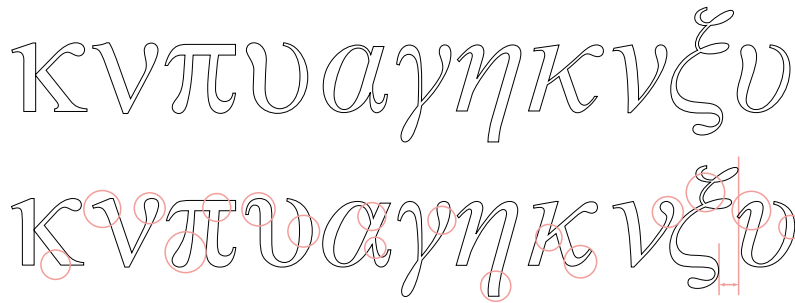
Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα πὺλὸν πολὺ γιὰ τὶς ἀποστάσεις μεταξύ τόνων, πνευμάτων καὶ κεφαλαίων γραμμάτων ποὺ ἦταν τελείως λάθος.

Μερικοὶ τόνοι ἔπρεπε νὰ ξανασχεδιαθοῦν (ὡς γνωστόν, τὸ πλᾶτος τῶν τόνων, καὶ προπαντὸς τῆς περισπωμένης, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ γράμμα πάνω στὸ ὁποῖο βρίσκονται· ἡ περισπωμένη τοῦ ἰῶτα πρέπει νὰ εἶναι αἰσθητὰ μικρότερη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ἄλφα ἢ τοῦ ὠμέγα).

Οἱ κεραῖες ἔπρεπε νὰ σχεδιαθοῦν: α α'. Ἐπίσης ἔλειπε ἡ προσγεγραμμένη, ποὺ κανονικὰ εἶναι ἓνα μικρὸ κεφαλαῖο ἰῶτα, καὶ ὄχι ἀπλῶς μιὰ ξεκάρφωτη ὑπογεγραμμένη: ΔΟΞΑ ΤΩι ΘΕΩι.

Ὅρισμένοι χαρακτῆρες ἔλειπαν:

- ὅσο ἀπίστευτο κι ἂν φαίνεται, τὰ κεφαλαῖα ἰῶτα καὶ ὕψιλον μὲ διαλυτικά·
- τὸ πεζὸ στρογγυλὸ κόππα ρ καὶ τὰ κεφαλαῖα στίγμα Γ, δίγαμμα F, στρογγυλὸ κόππα Φ καὶ σαμπῖ Δ·
- τὰ βραχέα φωνήεντα μὲ περισπωμένη ε̄ ε̄ ὄ ὄ ὄ (δὲν πρόκειται γιὰ ὀρθογραφικὸ λάθος· τὰ γράμματα αὐτὰ ὄντως χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν στοιχειοθεσία ἀττικῶν ἐπιγραφῶν: ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ συχνὰ τὰ βραχέα φωνήεντα ε καὶ ο ἀντικαθιστοῦσαν τὰ μακρὰ η καὶ ω)·

Εικόνα 4: Κάποιες διαφορές ανάμεσα στα γνήσια Monotype Greek Times New Roman (πάνω) και την όμώνυμη (πιο χοντροκομμένη) γραμματοσειρά που περιέχεται στις τελευταίες εκδόσεις τών Windows (κάτω).

— τὰ ἀνάποδα ἰῶτα καὶ ὕψιλον μὲ ὕφεν (στὴν περίπτωση τῶν πεζῶν, τὸ ὕφεν ἀντικαθιστᾶ περισπωμένη) : ϊ ἶ ρ ῥ· οἱ χαρακτῆρες αὗτοὶ χρησιμοποιήθηκαν πολὺ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19^{ου} αἰῶνα γιὰ νὰ ἀναπαραστήσουν αὐτὸ ποὺ σήμερα ὀνομάζουμε *καταχρηστικούς διφθόγγους*⁵· γιὰ παράδειγμα, στὴν εἰκ. ?? βλέπουμε ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ γνωστὴ *Γκόλφω, δροῦμα εἰδυλλιακὸν εἰς πράξεις πέντε*, τοῦ Σπ. Περεισιάδου, Ἀθήνα 1907, Ἐκδ. Οἶκος Γεωργίου Δ. Φέξη, ὅπου χρησιμοποιοῦνται αὗτοὶ οἱ χαρακτῆρες.

Ἐπίσης ἔλειπαν ὅλοι οἱ συνδυασμοὶ γραμμάτων/τόνων/πνευμάτων μὲ τὰ σύμβολα τῆς μακρᾶς καὶ βραχείας συλλαβῆς, ὅπως στὸ παρακάτω παράδειγμα⁵:

Ἄνδρᾶ μοὶ ἔννεπε Μοῦσᾶ πόλυτροπὸν ὅς μάλα πολλὰ
πλάγχθη ἔπει Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε·

Τὰ σύμβολα αὐτὰ εἶναι πολὺ χρήσιμα σὲ κριτικὲς ἐκδόσεις ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἢ σὲ γραμματικὲς. Καὶ ὅπως τὰ σύμβολα αὐτὰ μπαίνουν ἀνάμεσα στὸ γράμμα καὶ στὸν τόνο (ἢ πνεῦμα), τὰ γράμματα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ σχεδιασθοῦν εἰδικά: μεταξύ ἄλλων ἔπρεπε νὰ μικρύνουν οἱ τόνοι καὶ τὰ σύμβολα αὐτὰ, γιὰ νὰ χωρέσουν πάνω ἀπὸ τὸ γράμμα χωρὶς νὰ χρειασθεῖ νὰ ἀλλάξουμε τὸ διάστιχο.

Ἀφοῦ οἱ γραμματοσειρὲς αὐτὲς τελειοποιήθηκαν (ἢ τουλάχιστον ἔφτασαν σὲ ἓνα ἱκανοποιητικὸ ἐπίπεδο, γιὰτὶ ὡς γνωστόν: *ars longa, vita brevis*) περᾶμε στὴ δεύτερη φάση: τὴ δημιουργία ὀρισμένων ἄλλων γραμματοσειρῶν ποὺ νὰ συνοδεύουν τὶς πρῶτες.

Καταρχὴν ἔπρεπε νὰ σχεδιασθοῦν τὰ ΚΑΠΙΤΑΛΑΚΙΑ (small capitals). Οἱ τυποκτόνες Apple, Microsoft, Quark μᾶς βομβαρδίζουν καθημερινὰ μὲ ψεύτικα καπιταλάκια δηλαδὴ ἀπλῶς κανονικὰ κεφαλαῖα σὲ μικρότερο μέγεθος· τὰ πραγματικὰ καπιταλάκια εἶναι σχεδιασμένα εἰδικὰ καὶ τὰ πάχη τῶν γραμμῶν τους ἐναρμονίζονται μὲ τὰ πάχη τῶν κανονικῶν γραμμάτων (τὰ ψεύτικα καπιταλάκια εἶναι πιὸ λεπτά, βλέπε εἰκ. ??).

Τὰ καπιταλάκια χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν στοιχειοθεσία ὀνομάτων, ὅταν ὑπάρχει βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ συχνὰ γιὰ τὴν πρώτη ἀράδα ἐνός

5. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὴν ποίηση μιὰ συλλαβὴ μπορεῖ νὰ εἶναι μακρὰ ἀκόμα καὶ ἂν τὸ φωνῆεν εἶναι βραχύ· λόγου χάρι στὴ λέξη «ἔπερσε» τοῦ παραδείγματος, ἢ δεύτερη συλλαβὴ εἶναι μακρὰ, γιὰτὶ μετὰ τὸ ἔψιλον ἀκολουθοῦν δύο σύμφωνα.

ΣΚΗΝΗ Θ'

Θανασούλας, Γιωργούλας, χορός ἐκ ποιμένων και οἱ ἄνω

ΘΑΝΑΣΟΥΛΑΣ (Εξωθεν)

Ὡς τώρα ποῦ δὲ ἔβρεθηκε ἡ Γκόλφω, κάτι τρέχει.

[Ἐσερχόμενος]

Κάτι κακὸ θὰ γίνηκε.

[Ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ Τάσου και τῆς Γκόλφως ἐπαφίνει κραυγὴν φρίκης και
ρίπτων τὴν ποιμενικὴν του ράβδον σπεύδει πρὸς τὸν Τάσον]

Παιδί μου! Τάσο!! Τάσο!!

ΤΑΣΟΣ (Εκπνέων)

Πατέρα μου, συγχώρα μας... Ἡ Γκόλφω ἔφαρμακώθη...

Κι' ἐγὼ μονάχος ἔφαγα... Ἔνα ν' ἀνοίχτε τάφο...

Και νὰ μᾶς θάψτε ἄ...γκα...λιά...

[Ἐκπνέει]

ΘΑΝΑΣΟΥΛΑΣ (Μετ σπαραγμο)

Παιδί μου! Τάσο!! Γκόλφω!!

[Ἐγειρόμενος και μετὰ γοερᾶς φωνῆς]

Τὶ σοῦφταιζα, Θεέ! Γιατί μὲ τέτοιο ἀστροπελέκι, μεσ' στὰ βαθειά
μου γέρατα, μοῦ ζέσχισες τὰ σπλάγχνα;

[Ἐκρήγνυται εἰς λυγμούς]

ΣΚΗΝΗ Ι'

Ἄστερω και οἱ ἄνω

ΑΣΤΕΡΩ (Εσερχομένη)

Ποῦ εἶν' ἡ Γκόλφω μου;

[Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς Γκόλφως και τοῦ Τάσου μένει ὡς ἀπὸ κεραυνοῦ βληθεῖσα]

Νεκρή!!!

ΘΑΝΑΣΟΥΛΑΣ

Στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ γιου μου.

Ὁ κόσμος τοὺς ἐχώρισε, μὰ ἔμιζανε στὸ μνήμα!

(Καταπετάννυται ἀλαῖα)

ΤΕΛΟΣ

Εἰκόνα 5: Παράδειγμα χρήσης τοῦ χαρακτήρα 1 σὲ ἔκδοση τοῦ 1907.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ; ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ;

Εικόνα 6: Πάνω: αληθινά (ειδικά σχεδιασμένα) καπιταλάκια. Κάτω: ψεύτικα καπιταλάκια (κεφαλαῖα σὲ σμίκρυνση).

κεφαλαίου. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση εἶναι ἀκόμη πιὸ σημαντικά, γιατί εἶναι ἡ πρώτη ἐντύπωση πού παίρνουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο. Εἶναι ἐπίσης σημαντικά γιὰ ἱστορικούς λόγους: ἂν πάρουμε π.χ. γαλλικά βιβλία τοῦ 17^{ου} ἢ 18^{ου} αἰῶνα, οἱ μόνοι χαρακτῆρες πού χρησιμοποιοῦνται εἶναι ὄρθια, πλάγια (*italiques*) καὶ καπιταλάκια. Ὁ Γκάραμοντ, λόγου χάρι, μόνο αὐτούς τοὺς τύπους εἶχε σχεδιάσει (γραμματοσειρές τοῦ τύπου "Garamond Bold" εἶναι καθαρά ἐπινοήσεις τοῦ αἰῶνα μας...).

Ἐπίσης, τὰ στοιχεῖα πού χρειάζονται ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καπιταλάκια, εἶναι αὐτὰ πού ἔχουν ἄλλο σῶμα (μέγεθος) ἀπὸ τὸ κανονικὸ σῶμα τοῦ κειμένου: παραδείγματος χάριν οἱ χαρακτῆρες πού χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὶς ὑποσημειώσεις, τὰ «ψιλά γράμματα», τοὺς τίτλους κλπ. Τὰ μικρότερα σώματα πρέπει νὰ εἶναι πιὸ πλατιά, οἱ λεπτές γραμμές τους πρέπει νὰ μοιάσουν πιὸ πολὺ πρὸς τὶς παχειές, οἱ τόνοι πρέπει νὰ εἶναι πιὸ ξεκάθαροι (πιὸ μεγάλοι καὶ πιὸ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὰ γράμματα): ἐν ὀλίγοις, πρέπει νὰ εἶναι φτιαγμένα γιὰ νὰ διαβάζονται τὸ ἴδιο ἄνετα, παρ' ὅλο τὸ μικρότερο μέγεθός τους. Τὰ μεγάλα γράμματα πάλι πρέπει νὰ εἶναι πιὸ στενά, καὶ οἱ λεπτές γραμμές τους πιὸ λεπτές σὲ σχέση μὲ τὶς χοντρές, ἀπ' ὅ,τι τὰ γράμματα κανονικοῦ σώματος.

Τὴν εἰρωνεία λοιπὸν ὅταν ἡ Adobe παρουσίασε τὸ σύστημα γραμματοσειρῶν PostScript (καὶ λίγο ἀργότερα οἱ Apple καὶ Microsoft τὴν τεχνολογία TrueType) διατυμπανίζοντας ὅτι «τώρα ἐπιτέλους ὁ χρήστης μπορεῖ νὰ στοιχειοθετήσῃ τὴν ἴδια γραμματοσειρὰ σὲ ὅποιοδήποτε μέγεθος». Αὐτὸ πού ἀποσιωπήθηκε, ὅμως, εἶναι ὅτι ναι μὲν οἱ χαρακτῆρες μεγενθύνονται σὲ ὅποιοδήποτε μέγεθος ἀλλὰ κρατώντας πάντα τὸ ἴδιο σχέδιο γραμμάτων! Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι καταστροφικά. Ἡ ἴδια ἡ Adobe προσπάθησε ἀργότερα νὰ σώσει λίγο τὴν κατάσταση προτείνοντας τὶς γραμματοσειρές Multiple Masters (οἱ Apple καὶ Microsoft ἀκολούθησαν μὲ τὴν ἀντίστοιχη τεχνολογία TrueType GX), ἀλλὰ αὐτὲς μέχρι στιγμῆς δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι κατέκτησαν τὴν ἀγορὰ. Καὶ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὸ πρόβλημα αὐτὸ τῆς ὀπτικῆς διόρθωσης (optical correction) δὲν ἦταν γνωστό... Ὁ Κνούθ ἔφτιαξε ὀπτικά διορθωμένους χαρακτῆρες κιόλας τὸ 1976, ἐνῶ τὸ PostScript βγήκε τὸ 1985 καὶ τὸ TrueType τὸ 1991.

Στὴν εἰκ. ?? βλέπουμε χαρακτῆρες 5, 7, 10, 12 καὶ 17 στιγμῶν σὲ διαφορετικὲς μεγεθύνσεις, ἔτσι ὥστε τὸ ὕψος τῶν χαρακτῆρων νὰ εἶναι

Une fille difficile Une fille difficile Une fille difficile Une fille difficile Une fille difficile

Εικόνα 7: Σύγκριση σχεδίου χαρακτήρων 5 (πάνω), 7, 10, 12 και 17 (κάτω) στιγμιῶν. Προσέξτε ότι στις 5 στιγμές, τὰ συμπλέγματα fi και ffi διασπῶνται.

τὸ ἴδιο και νὰ μπορούμε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ συγκρίνουμε τὸ σχέδιο τοῦ γράμματος. Ἡ γραμματοσειρὰ πὺ διαλέξαμε εἶναι ἡ Computer Modern Roman τοῦ «πρώτου διδάξαντος» Ντόναλντ Κνούθ.

στοιχειοθεσία και σελιδοποίηση

Ἄφοῦ μιλήσαμε γιὰ τοὺς χαρακτήρες, ἄς δοῦμε τώρα τί χρειάστηκε νὰ γίνει γιὰ τὴ στοιχειοθεσία τους. Συναντήσαμε κιόλας τὸ φαινόμενο τοῦ ἀρχικοῦ και μεσαίου/τελικῶ βῆτα. Και ἄλλοι χαρακτήρες ἔχουν ἐναλλακτικὲς μορφές: τὸ θῆτα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνοικτὸ ἢ κλειστὸ, τὸ ἴδιο και τὸ φί. Αὐτὲς οἱ παραλλαγές συχνὰ χρησιμοποιοῦνται μὲ διαφορετικὴ σημασία, ὅταν τὰ γράμματα αὐτὰ εἶναι σύμβολα μαθηματικῶν ἐξισώσεων (προπαντὸς στὴ φυσικὴ και μηχανικὴ).

Τὸ Ὠμέγα μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ καθορίσουμε «κανόνες συμπεριφορᾶς», πῶς δηλαδὴ ἓνας δεδομένος χαρακτήρας ἀλλάζει, ὅταν βρίσκεται κοντὰ σὲ κάποιους ἄλλους χαρακτήρες, σ' ἓνα συγκεκριμένο πλαίσιο. Ἔτσι τὸ βῆτα αὐτόματα παίρνει τὴν ἀρχικὴ του μορφή ὅταν βρίσκεται στὴν ἀρχὴ μιᾶς λέξης. Μποροῦμε ἀνὰ πᾶσα στιγμή νὰ ὀρίσουμε τέτοιους κανόνες γιὰ τὸ θῆτα και τὸ φί, ἀν αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο· και ὄντως ὑπάρχουν κείμενα τοῦ Μποντόνι, ὅπου τὸ ἀνοικτὸ θῆτα χρησιμοποιεῖται σὰν ἀρχικὸ και τὸ κλειστὸ σὰν μεσαῖο και τελικὸ.

Μὲ τοὺς ἴδιους αὐτοματισμούς τὸ Ὠμέγα χειρίζεται και τὴν στίξη. Στὴ Γαλλία ἡ διαστημάτωση τῆς στίξης εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικότερα τυπογραφικὰ προβλήματα: γιὰ παράδειγμα, πρὶν τὸ θαυμαστικὸ βάζουμε «διάστημα λεπτὸ»⁶, ἐνῶ πρὶν τὴ διπλὴ τελεία, ἓνα «κανονικὸ διάστημα λέξης»· ὄχι μόνο αὐτὰ τὰ δύο εἶναι διαφορετικῶν πλάτους, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτο εἶναι πάντα σταθερὸ, ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι μεταβλητὸ και ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γενικὴ διαστημάτωση τῆς ἀράδας· ἐπίσης δὲν μπορούμε νὰ κόψουμε ἀράδα πρὶν ἀπὸ ὀρισμένα σημεῖα στίξης κ.ο.κ. Αὐτοὶ οἱ κανόνες, βέβαια, τηροῦνται αὐτόματα ἀπὸ τὸ Ὠμέγα, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ξέρει ἀνὰ πᾶσα στιγμή σὲ ποιά γλῶσσα στοιχειοθετοῦμε⁷, ἀφοῦ σὲ κάθε περίπτωση οἱ κανόνες εἶναι διαφορετικοί.

6. Στὰ γαλλικά: *espace fine*· ἄς μὴν ἐπαναστατήσουν οἱ γαλλομαθεῖς ἀναγνώστες: ἡ λέξη *espace* (διάστημα) εἶναι ἀρσενικὴ σὲ ὅλους τοὺς τομείς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τυπογραφία!

7. Καμιά φορὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γλῶσσα, παίζει ρόλο και ἡ γεωγραφία: οἱ Βέλγοι και Καναδοὶ δὲν στοιχειοθετοῦν τὰ γαλλικά μὲ τὸν ἴδιο τρόπο· σὲ τοὺς Γάλλους...

“Όσο για τὰ Ἑλληνικά, μὴ ἔχοντας βρεῖ πηγές, ἔπρεπε νὰ μελετήσω μόνος μου βιβλία διαφόρων ἐποχῶν. Παρ’ ὅλες τὶς μικροδιαφορές κατέληξα στὸ συμπέρασμα, ὅτι γιὰ τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα βάζουμε 1-1,5 στιγμὴ πρὶν τὴ διπλὴ τελεία, 2 στιγμὲς πρὶν τὸ ἐρωτηματικό, 2,5-3 στιγμὲς πρὶν τὸ θαυμαστικό, καὶ καθόλου διάστημα πρὶν τὰ ἄλλα σημεῖα στίξης. Ἄλλη μιὰ φορά τὸ Ὠμέγα ἐφαρμόζει αὐτοὺς τοὺς κανόνες αὐτόματα.

Στὰ Ἑλληνικά χρησιμοποιοῦμε συχνὰ τὴ διαστημάτωση τῶν γραμμᾶτων (ἢ μικροδιαστημάτωση) γιὰ νὰ δώσουμε ἔμφαση. Κι αὐτὸ γίνεται αὐτόματα ἀπὸ τὸ Ὠμέγα (ἢ δυσκολία ἐγκτεται στὸ ὅτι βάζουμε διαστήματα μόνο ἀνάμεσα στὰ γράμματα, καὶ ὄχι ἀνάμεσα σὲ γράμματα καὶ σημεῖα στίξης). Πρέπει, ὅμως, νὰ σημειώσω ἐδῶ (τὸ παράπονο μὲ πνίγει) ὅτι μιλάω ἀποκλειστικά καὶ μόνο γιὰ τὴ σταθερὴ διαστημάτωση γιὰ λόγους ἔμφασης, καὶ ὄχι γιὰ τὶς μεθόδους κάποιων ἄλλων λογισμικῶν, πού, μὴ ξέροντας νὰ κόψουν τὶς λέξεις, τὶς ἀπλώνουν μέχρι τὸ τέλος τῆς ἀράδας σὰν ἀκορντεόν... Ἡ συνήθεια αὐτὴ (letterspacing) εἶναι δεῖγμα τόσο κακῆς τυπογραφίας πού ὁ μέγας τυπογράφος καὶ σχεδιαστὴς χαρακτῆρων Γκούντυ ἔλεγε ὅτι : «ὅποιος βάζει διαστήματα ἀνάμεσα στὰ γράμματα θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ κλέψει πρόβατα».

Καὶ ἀφοῦ μιλάμε γιὰ διαστήματα, ἄς δοῦμε πῶς τὸ Ὠμέγα κόβει ἓνα κείμενο σὲ ἀράδες. Πρῶτα ἀπ’ ὅλα, ὅπως θὰ τὸ ἔχει καταλάβει ὁ ἀναγνώστης, τὸ Ὠμέγα ἔχει δικό του σύστημα συλλαβισμού, τοῦ ὁποῖου τοὺς κανόνες καθορίζει ὁ χρῆστης. Οἱ κανόνες αὐτοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι γενικοὶ (τοῦ τύπου «κόβουμε ἀνάμεσα σὲ δύο ἴδια σύμφωνα») ἢ νὰ βασίζονται σὲ συγκεκριμένες λέξεις ἢ τμήματα λέξεων, ἐξαιρέσεις, ἐξαιρέσεις ἐξαιρέσεων κλπ. Τὸ 1989 κιόλας εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ γράψω τοὺς κανόνες συλλαβισμού τῆς δημοτικῆς γιὰ τὸ ΤΕΧ· ἀργότερα ἔγραψα τοὺς ἀντίστοιχους κανόνες τῆς καθαρεύουσας καὶ τῆς ἀρχαίας. Τὸ βασικὸ πρόβλημα εἶναι οἱ σύνθετες λέξεις: τὸ πρόγραμμα πρέπει νὰ ξέρει ὅτι π.χ. ἡ λέξη ἐπανένταξη εἶναι σύνθετη καὶ συλλαβίζεται ἐπ-αν-έν-τα-ξη (ἐνῶ στὴ δημοτικὴ θὰ συλλαβίζαμε καθαρὰ φωνητικὰ ἐ-πα-νέν-τα-ξη). Συμβουλευόμενος ἓνα λεξικὸ ἀρχαίων ἔκανα λοιπὸν μιὰ βάζση δεδομένων μετὰ τὰ διάφορα συνθετικά καὶ τὶς ἐξαιρέσεις τους. Ἐνα παράδειγμα τέτοιας ἐξαιρέσεως: γιὰ τὸν Η/Υ οἱ λέξεις ἐνίστε καὶ ἐνίημι ἀρχίζουν καὶ οἱ δύο ἀπὸ ἐνί· συλλαβίζουμε ὅμως ἐνί-στε ἀπὸ τὸ ἐνι καὶ ὅτε, ἀλλὰ ἐν-ίημι ἀπὸ τὸ ἐν καὶ ἴημι. Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴν τὴ βάζση δεδομένων ἔγραψα τοὺς ἀλγόριθμους συλλαβισμού τοῦ Ὠμέγα. Φυσικά καὶ ἡ βάζση καὶ οἱ ἀλγόριθμοι πού ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὴν, ἀνανεώνονται συνεχῶς, ἀφοῦ συνέχεια παρουσιάζονται καινούργια συνθετικά καὶ καινούργιες ἐξαιρέσεις· ἔτσι, μετὰ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, τὸ σύστημα τελειοποιεῖται.

Ένα ενδιαφέρον πρόβλημα, που χρειάστηκε να επιλύσω, ήταν αυτό του συλλαβισμού των $\ddot{\iota}$ και \ddot{u} . Ως γνωστόν, ήταν μία λέξη κόβεται μπροστά από αυτά τα γράμματα, τα διαλυτικά είναι πλέον άχρηστα και δεν γράφονται⁸. Έτσι π.χ. η λέξη *παιδάκι* μπορεί να κοπεί *πα-ιδάκι* ή *παι-δάκι*. Κι αυτό γίνεται αυτόματα από το Ώμέγα.

Φυσικά παρόμοιες εργασίες έχουν γίνει και για τις άλλες γλώσσες⁹ και έτσι το Ώμέγα μπορεί να συλλαβίσει ανά πάσα στιγμή οποιαδήποτε λέξη οποιασδήποτε γλώσσας ή διαλέκτου, σύμφωνα με τους εκάστοτε κανόνες.

Αλλά για να κοπεί ένα κείμενο σε άραδες δεν φτάνει ο συλλαβισμός. Πρέπει να βρεθούν και τα σωστά διαστήματα. Τί κάνουν τα άλλα λογισμικά; Βρίσκουν τα ιδανικότερα διαστήματα για μια δεδομένη άραδα, και μετά προχωρούν στην επόμενη. Με αποτέλεσμα να έχουμε άραδες άνομοιογενείς, και ενώ άλλες είναι τέλειες, άλλες πάλι είναι πολύ άσχημες.

Τα λογισμικά αυτά αγνοούν ότι ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του τυπωμένου βιβλίου, είναι το «τυπογραφικό γκρι», δηλαδή το μείγμα μαύρου (το μελάνι) και άσπρου (το χαρτί) που βλέπουμε από μακριά ή όταν θολώσουμε τα μάτια μας. Αν τα διαστήματα των άραδων δεν είναι ομοιόμορφα από μία άραδα στην άλλη, τότε αυτό το γκρι έχει τρύπες και αυξομειώσεις. Ο τρόπος που το Ώμέγα κόβει τις παραγράφους σε άραδες βελτιστοποιεί αυτό ακριβώς το τυπογραφικό γκρι, και θα δούμε γιατί.

Πρώτα απ' όλα το Ώμέγα παίρνει μία ολόκληρη παράγραφο (όσο μεγάλη κι αν είναι) και κυττάει ποιά είναι τα ιδανικά κοψίματα σε συνολικό επίπεδο, δηλαδή για όλες τις άραδες μαζί. Οί υπολογισμοί γίνονται ως εξής: κάθε γραμματοσειρά έχει αυτό που ονομάζουμε το «ιδανικό διάστημα», δηλαδή το διάστημα που θα βάζαμε ανάμεσα σε λέξεις στοιχειοθετημένες με αυτήν τη γραμματοσειρά, εάν δεν είχαμε να κάνουμε περασιά τις άραδες. Έστω Δ αυτό το ιδανικό διάστημα. Άς πάρουμε τώρα μία παράγραφο με ν διαστήματα, και όλους τους δυνατούς συνδυασμούς κοπής αυτής της παραγράφου σε άραδες, με ή χωρίς συλλαβισμό. Μπορεί να μᾶς φαίνονται υπερβολικά πολλοί αυτοί οί συνδυασμοί, αλλά ο υπολογισμός τους από τον Η/Υ γίνεται σε κλάσματα δευτερολέπτου. Έστω ένας τέτοιος συνδυασμός. Άς ονομάσουμε $\delta_1, \dots, \delta_\nu$ τα διαστήματα αυτού του συνδυασμού. Ονομάζουμε «ατελειότητα» (badness) του συνδυασμού το μέγεθος

$$\sum_{i=1}^{\nu} (\Delta - \delta_i)^2$$

δηλαδή το άθροισμα των τετραγώνων των παρεκκλίσεων των διαστημάτων από το ιδανικό διάστημα. Άπ' όλους τους συνδυασμούς, αυτός που τελικά επιλέγει το πρόγραμμα, είναι αυτός με την ελάχιστη ατελειότητα. Δύο πράγματα είναι σημαντικά εδώ: πρώτον το γεγονός ότι οί υπολογισμοί βασίζονται σε όλες τις άραδες της παραγράφου ταυτόχρονα, και δεύτερον ότι *τετραγωνίζουμε* και ἄρα αυτό που μετράει δεν είναι τόσο ή ίδια ή παρέκκλιση ὅσο ή σταθερότητα των παρεκκλίσεων: αν το πρόγραμμα χρειασθεί να επιλέξει ανάμεσα σε «πολλές

8. Στα γερμανικά συναντάμε ένα παρόμοιο άκόμα πιο ενδιαφέρον φαινόμενο: γράμματα αλλάζουν (το ρήμα drucken κόβεται druk-ken) ή επιπλέον γράμματα εμφανίζονται (ή σύνθετη λέξη Schiffahrt κόβεται Schiff-fahrt).

9. Το ξέρατε ότι οί Άμερικανοί συλλαβίζουν ριζικά διαφορετικά από τους Βρεττανούς;

μικρές παρεκκλίσεις» ή «μία μεγάλη παρέκκλιση και οι υπόλοιπες μη-δέν», μπορεί κάλλιστα να επιλέξει το πρώτο. Άλλωστε το τυπογραφικό γκρί είναι μέγεθος επιφανείας (μήκος στο τετράγωνο).

Με παρόμοιες μεθόδους γίνεται και η σελιδοποίηση: πολύπλοκοι υπολογισμοί δίνουν το ιδανικό αποτέλεσμα. Συχνά το πρόγραμμα παίρνει πρωτοβουλίες, όπως θα τις έπαιρνε ένας τυπογράφος. Π.χ. το Ώμέγα θα διάλεξει μόνο του πού θα μπούν τα σχήματα ενός κειμένου, σύμφωνα με τις προδιαγραφές πού τοῦ ἔχουν δοθεῖ.

Και φυσικά, το Ώμέγα θα σχηματίσει μόνο του, αν χρειασθεῖ, τὸν πίνακα περιεχομένων, τὸ εὔρετήριο, τις βιβλιογραφικές παραπομπές κλπ. και θα τὰ ἀνανεώνει μετὰ ἀπὸ κάθε ἀλλαγὴ ἢ διόρθωση τοῦ κειμένου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στοιχειοθεσία και τὴ σελιδοποίηση, ἓνα ἄλλο ἔργα-λεῖο μπορεί νὰ εἶναι πολὺ χρήσιμο στὴ δακτυλογράφηση κειμένων: ὁ ὀρθογραφικὸς διορθωτὴς. Ὑπάρχουν ἔμπορικοὶ ὀρθογραφικοὶ διορθωτὲς καθαρῶν και ἀρχαίων σὲ πολυτονικὸ σύστημα; Τὸ ἀγνοῶ. Ἄλλὰ και νὰ ὑπῆρχαν, σίγουρα θὰ ἦταν ἀνίκανοὶ νὰ ξεχωρίσουν τὸ κείμενο ἀπὸ τις ἐντολές πού μᾶς ἐπιβάλλει ἡ γλώσσα προγραμματισμοῦ τοῦ Ώμέγα.

Ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ σωτηρία ἔρχεται ἀπὸ τὰ κοινόχρηστα προγράμματα: ὑπάρχουν κοινόχρηστοὶ ὀρθογραφικοὶ διορθωτὲς, ὅπου ὁ χρήστης μόνος του καθορίζει ἓνα σύνολο λέξεων, πού θὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση τῆς διόρθωσης. Ὅσο πιὸ μεγάλο και πιὸ πλήρες αὐτὸ τὸ σύνολο λέξεων τόσο πιὸ ἀποτελεσματικὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἡ διόρθωση. Καὶ δόξα τῷ Θεῷ, δὲν λείπουν οἱ πηγές για μεγάλα, τεράστια, σύνολα λέξεων: τὸ CD-ROM *Thesaurus Linguae Graecae* περιέχει ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα, τὸ *Μεῖζον Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας* τοῦ Τεγοπούλου-Φυτράκη κυκλοφορεῖ ἐπίσης σὲ CD-ROM, κλπ.

Βέβαια, ἡ διόρθωση αὐτὴ εἶναι ἀπλοϊκὴ: ἀν μιὰ λέξη ὑπάρχει μέσα στὴ βάση δεδομένων με τὴν ἴδια ἀκριβῶς ὀρθογραφία και τονισμό, τότε τὴν ἀνακηρύσσουμε σωστὴ και προχωροῦμε στὴν ἐπόμενη. Μιὰ συντακτικὴ ἀνάλυση, και ἀκόμα καλύτερα μιὰ σημασιολογικὴ ἀνάλυση, θὰ ἦταν πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὴ: ὑπάρχει ἀκόμα δουλειὰ νὰ γίνει, και ἴσως τὰ κατάλληλα ἔργαλεῖα και οἱ ἀπαραίτητες πληροφορίες νὰ ὑπάρχουν κιόλας σὲ κάποια μηχανὴ τοῦ Διαδικτύου...

ἐναρμόνιση διαφόρων γραφῶν

Ἐνα ἀπὸ τὰ παλαιὰ προβλήματα τῆς τυπογραφίας εἶναι ἡ στοιχειοθεσία κειμένων πού νὰ περιέχουν διάφορες γραφές. Συνήθως τὸ πρόβλημα αὐτὸ τίθεται για δύο γραφές (ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δεύτερη συχνὰ εἶναι ἡ λατινικὴ). Ἄλλὰ με τὴν συνεχὴ διεθνοποίηση τῶν πληροφοριῶν μπορεί κανεὶς κάλλιστα νὰ φαντασθεῖ κείμενα με τρεῖς ἢ περισσότερες γραφές.

Ὑπάρχουν δύο μέθοδοι ἐναρμόνισης τῶν γραφῶν: ἡ *ἐνοποιητικὴ* και ἡ *διαφοροποιητικὴ* μέθοδος. Στὴν πρώτη περίπτωση θέτομε σὰν ἀρχὴ ὅτι «οἱ γραφές πρέπει νὰ μοιάζουν ὅσο γίνεται μετὰξὺ τους, για νὰ εἶναι πιὸ ὁμοίομορφο τὸ κείμενο». Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἰδανικὴ για περιπτώσεις ὅπου ὁ ἀναγνώστης εἶναι (ἢ θεωρεῖται) ἱκανὸς νὰ διαβάσει τὰ ἀποσπάσματα τῆς δεύτερης γραφῆς χωρὶς νὰ ἐλαττωθεῖ ἡ ταχύτητα

Διαφοροποιητική μέθοδος έναρμόνισης. Λίγα γαλλικά: un peu de français dans une police Didot, μετὰ λίγα ρωσικά: Все шрифты классифицируются по группам, και ἀπὸ τὶς μὴ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες λίγα ἄρμενικά: ԳրչուԹիւն Աստուծոյ, λίγα γεωργιανά: Ձեզըհըլո սեռըծո, και οὕτω καθ' ἑξῆς...

Ἐνοποιητικὴ μέθοδος έναρμόνισης. Λίγα γαλλικά: un peu de français dans la même police Times, μετὰ λίγα ρωσικά: Все шрифты классифицируются по группам, και ἀπὸ τὶς μὴ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες λίγα ἄρμενικά: ԳրչուԹիւն Աստուծոյ, λίγα γεωργιανά: Ձեզըհըլո սեռըծո, και οὕτω καθ' ἑξῆς...

Εικόνα 8: Οἱ δύο μέθοδοι έναρμόνισης

ἀνάγνωσης. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι αὐτὸ τῶν λογοτύπων: αὐτὴ ἢ φράση εἶναι γραμμὴν σὲ Times και τὰ λατινικὰ γράμματα εἶναι έναρμονισμένα μετὰ τὰ ἑλληνικά. Ἡ λέξις «Times» εἶναι ἓνα λογότυπο ποὺ συναντᾶμε συχνά: τὸ μάτι μας ἔχει συνηθίσει νὰ τὴ διαβάξει μονοκόμματα και ἔτσι δὲν μᾶς καθυστερεῖ καθόλου στὴν ἀνάγνωσι.

Ἡ διαφοροποιητικὴ μέθοδος πρὸςθεύει τὸ ἀντίθετο: οἱ γραφὲς πρέπει νὰ διαφέρουν μετὰξὺ τους ἔτσι ὥστε τὸ μάτι νὰ βλέπει ξεκάθαρα τὰ ὄριά τους, και νὰ μὴν ὑπάρχει κίνδυνος σύγχυσης. Και ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ διαφοροποιηθοῦν οἱ γραφὲς εἶναι γιὰ κάθε γραφὴ νὰ παίρνομε μίαν χαρακτηριστικὴ παραδοσιακὴ γραμματοσειρά, ποὺ νὰ τονίζει τὰ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκάστοτε γραφῆς. Βέβαια, τὸ πρόβλημα τοῦ τυπογραφικοῦ γὰρ παραμένει, και οἱ γραμματοσειρὲς αὐτὲς παρ' ὅλες τὶς διαφορὰς τους πρέπει νὰ ταιριάζουν ἀπὸ ἀποψη μεγέθους, πάχους κλπ. Ὑπάρχει δηλαδὴ μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια έναρμόνισης ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ, χωρὶς ταυτόχρονα νὰ μειωθοῦν οἱ στυλιστικὲς διαφορὰς ἀνάμεσα στὶς γραφὲς.

Στὴν εἰκόνα ?? δίνουμε δύο τέτοια παραδείγματα. Διαλέξαμε γραφὲς ποὺ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν, ἀφοῦ οἱ τυπογραφικὲς τους παραδόσεις βασίζονται στὴν εὐρωπαϊκὴ τυπογραφία. Τὰ ἑλληνικά εἶναι γραμμένα σὲ ἀπλᾶ 90, τὰ γαλλικά σὲ Linotype Didot. Γιὰ τὰ ρώσικα διαλέξαμε μίαν «στεγνή», παλαιομοδίτικὴ γραμματοσειρά. Τὰ ἄρμενικά εἶναι γραμμένα μετὰ καθαρὰ παραδοσιακὸν τρόπον: στὴ γραφὴ αὐτὴ τὰ πλάγια εἶναι τὰ κανονικά γράμματα, ἐνῶ ἡ ἔμφασις δηλώνεται μετὰ ὄρθια γράμματα: τὰ κεφαλαῖα κατεβαίνουν κάτω ἀπὸ τὴ γραμμὴ βάσης και τὰ πεζὰ εἶναι πολὺ πιὸ δυσανάλογα μετὰ τὰ κεφαλαῖα ἀπ' ὅτι στὶς ἄλλες γραφὲς. Τὰ γεωργιανά εἶναι γραμμένα μετὰ μίαν ἐλαφρῶς καλλιτεχνικὴν γραμματοσειρά, χαρακτηριστικὴ τῆς αἰσθητικῆς αὐτῆς τῆς γραφῆς (ὡς

σημειωθεί ότι τα γεωργιανά δεν έχουν καθόλου κεφαλαία). Δηλαδή το κείμενο αυτό είναι στοιχειοθετημένο έτσι όπως θα το έκανε ένας παραδοσιακός τυπογράφος που θα είχε από μία γραμματοσειρά για κάθε γραφή, πριν γίνουν οι μεγάλες ένοποιητικές γραμματοσειρές. Στο παράδειγμα αυτό φαίνονται καθαρά τα όρια κάθε γραφής ταυτόχρονα, όμως, πρέπει να παραδεχθούμε ότι από πλευράς όμοιομορφίας υπάρχουν σοβαρές ελλείψεις (καμία προσπάθεια έναρμόνισης των παχών δεν έχει γίνει σε αυτό το παράδειγμα).

Το δεύτερο παράδειγμα είναι γραμμένο σε Τάιμς. Κάθε μία από αυτές τις γραμματοσειρές είναι και ένα «τοπικό Τάιμς» (λατινικό, ελληνικό, κυριλλικό, αρμενικό, γεωργιανό). Οι γραφές έχουν θυσιάσει την ιδιαιτερότητά τους και τη μαγεία τους στο βωμό της εξομοίωσης. Ίσως ή πιο προχωρημένη σ' αυτή την κατεύθυνση να είναι ή αρμενική γραφή: τα παραδοσιακά γράμματα έχουν αντικατασταθεί από αυτούσιους λατινικούς χαρακτήρες Τάιμς (συχνά αναποδογυρισμένους ή συνδυασμένους σε συμπλέγματα). Η μέθοδος αυτή μπορεί να μάς φαίνεται πειραματική αλλά στην πραγματικότητα εφαρμόζεται στην Αρμενία εδώ και πάνω από εκατό χρόνια...

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η έναρμόνιση είναι κι αυτή ένα μη άμελητέο πρόβλημα και οι λύσεις, που μπορούμε να δώσουμε, εξαρτώνται από το περιεχόμενο του βιβλίου που στοιχειοθετούμε, και πιο συγκεκριμένα από τον τρόπο που ο αναγνώστης θα αντιμετωπίσει τις διάφορες γραφές.

Πριν κλείσουμε το κεφάλαιο περί έναρμόνισης, και για να γυρίσουμε στα Ελληνικά, δύο παραδείγματα κειμένων, όπου είμασθε πλέον αναγκασμένοι να χρησιμοποιήσουμε την ένοποιητική μέθοδο έναρμόνισης:

παίω (= χτυπῶ, θ. παF-, πάFjω = παίω), πρτ. έπαιον, μέλλ. παίσω

*Νικάνδρη μ' άνέθεκεν Ηκηδόλοι ίοχαίρηι,
ρορη Δεινοδίκηο τῶ Nahsío*

Η πρώτη φράση είναι από τη γραμματική των αρχαίων του ΟΕΔΒ. Χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα ελληνικά γράμματα, ένα λατινικό κεφαλαίο F για το δίγαμμα (ένῶ θα μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί το ειδικά σχεδιασμένο δίγαμμα F και ή λέξη να τυπωθεί *πάFjω*) και το λατινικό j που παριστᾶ τὸν ἴδιο φθόγγο με τὸ j τῆς εἰκόνας **??**. Εὐτυχῶς τὸ βιβλίο τοῦ ΟΕΔΒ είναι τυπωμένο σε Τάιμς και ἔτσι τὸ ἀποτέλεσμα είναι ἱκανοποιητικὸ¹⁰. βλέπουμε, ὅμως, ὅτι ἡ διαφοροποιητικὴ μέθοδος δὲν θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ, τῆ στιγμῆ που γράμματα ἀπὸ δύο διαφορετικὲς γραφὲς συνυπάρχουν μέσα στὴν ἴδια λέξη.

Η δεύτερη φράση είναι από ένα έγχειρίδιο ἐπιγραφολογίας. Πρόκειται για τὴ μεταγραφή σε σύγχρονους τυπογραφικούς χαρακτήρες μιᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔκτου αἰῶνα π.Χ. Τὸ λατινικὸ q χρησιμοποιεῖται στὴ θέση τοῦ κόππα (ἄλλη μιᾶ φορά ὁ συγγραφέας προτίμησε ἕνα καθαρὰ λατινικὸ γράμμα ἀπὸ τὸ ειδικὰ σχεδιασμένο κόππα ρ που θὰ ἔδινε τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα: *ίοχαίρηι, ρορη Δεινοδίκηο*) και τὸ λατινικὸ h¹¹ που παριστᾶ τὸ γράμμα αὐτὸ που ἦταν ταυτόχρονα πρόγονος τοῦ ἦτα και τῆς δασείας.

10. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν τυπογραφικὴ ἀθλιερεία τοῦ κεφαλαίου F ἐν μέσῳ μιᾶς λέξης με πεζά.

11. Τὸ ἴδιο ψευδο-ἦτα που βρίσκουμε και στὸ ὄνομα τοῦ περιοδικοῦ που μάς φιλοξενεῖ: ΗΥΦΕΝ, ηυφέν → ὑφέν, hphhen στὰ ἀγγλικά.

Οί δύο αυτές φράσεις έχουν ένα κοινό: τη συνειδητή χρήση λατινικών χαρακτήρων στη θέση των αντίστοιχων ελληνικών (q αντί ρ, F αντί ϕ) με όλα τα προβλήματα έναρμόνισης που προκύπτουν. Και αυτό απλώς αποδεικνύει άλλη μια φορά ότι δεν μπορούμε να αναγκάσουμε το συγγραφέα να μπει σε όρισμένα καλούπια, λόγω δήθεν τεχνικών δυσκολιών, και ούτε μπορούμε να προβλέψουμε τις ανάγκες κάθε συγγραφέα. Άλλα αντίθετα πρέπει να έχουμε στη διάθεσή μας ένα σύστημα ευέλικτο που να μπορεί ανά πάσα στιγμή να επεκταθεί για να τις καλύψει, όπως ακριβώς αυτό γινόταν και στην παραδοσιακή τυπογραφία.

συμπέρασμα

Η επεξεργασία των απαιτούμενων για να γίνει ένα βιβλίο δεδομένων, είναι μια διαδικασία σίγουρα δύσκολη και πολύπλοκη· κι αυτό, γιατί το καλά τυπωμένο βιβλίο είναι κάτι το πολύπλοκο και πλούσιο. Αυτό που θέλησα να περιγράψω σ' αυτό το άρθρο δεν είναι τόσο τα «επιτεύγματά μου» όσο μάλλον μια νοοτροπία, έναν τρόπο σκέψης, που βρίσκω ότι λείπει πια σήμερα, στην εποχή του «έτοιμου λογισμικού»: έξυμνούμε τους «μάστορες» του παρελθόντος και θέλουμε και εμείς να αυτοχαρακτηριζόμαστε έτσι. Ξεχνάμε, όμως, ότι το να είσαι μάστορας του Η/Υ δεν σημαίνει να ξέρεις να μετακινείς καλά το ποντίκι ή να χειρίζεσαι καλά το Quark XPress, αλλά να είσαι έτοιμος, αν χρειασθεί, να εξερευνήσεις τον Η/Υ σε βάθος, να βρείς όλα τα εργαλεία που υπάρχουν, κι αν δεν υπάρχουν να τα φτιάξεις μόνος σου για να επιλύσεις οποιοδήποτε πρόβλημα.

Ο Η/Υ μάς έχει συνηθίσει στη μετριότητα: μέσα στη λαομαζα των χρηστών του Microsoft Word αυτοί που τα καταφέρνουν λίγο καλύτερα και προσέχουν λίγο το κείμενό τους είναι μονόφθαλμοι βασιλιᾶδες στη χώρα των τυφλών. Όποιος σήμερα αναζητήσει, μέσω Η/Υ, την τελειότητα της παραδοσιακής τυπογραφίας, θεωρείται από τους άλλους μανιακός και «ψείρας». Και αυτό που ήταν ακόμα ή καθιερωμένη ποιότητα πριν 20-30 χρόνια, τώρα έχει καταντήσει να είναι σπάνιο επίτευγμα μανιώδους τυποφίλου.

Ίσως, πρώτα απ' όλα, θα έπρεπε να παραμερίσουμε τη «διαλεκτική των τεχνικών της εξουσίας» (όπως θα έλεγε ο Σαββόπουλος) δηλαδή των πολυεθνικών της πληροφορικής που διδάσκουν την μετριότητα και να ξεπεράσουμε τον περιρρέοντα ωχαδερφισμό («ὦχ ἄδερφέ, και τί έγινε που ἄφησα κενό μπροστά από το κόμμα, ποιός θα το δεῖ;»). Μόνο τότε θα μπορέσει η ελληνική τυπογραφία να ξαναγεννηθεί, και αυτό δεν μπορεί να γίνει από τη μια μέρα στην άλλη. Από εμάς εξαρτάται, να τρέψουμε προς τα εκεί. Ο είκοστός-πρώτος αιώνας θα δείξει...